

מועד בדיקת חמץ

מקורות – (א) ד. "והשתא דקיימא לן..."; ז: "תנו רבנן אין בודקין..."; בעל המאור, ראב"ד ומלחמות ד. בדפי הר"ף.

(ב) ייחודו של י"ד בניסן – ד: "תנן התם" עד ה. "ואכילת חמץ לאכילת מצה"; ירושלמי פסחים פ"א ה"א; מכילתא דרשב"י שמות י"ב, יז; רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ב ה"א, ובכותרת להלכות חמץ ומצה; זבחים יא: משנה וגמרא.

(ג) הקדמת הבדיקה – ו. "אמר רב המפרש והיוצא בשיירא..."; מאירי שם ד"ה וכל אלו; ריטב"א שם ד"ה לא אמרן; ראב"ה ח"ב סי' תקנח.

כפי שראינו בשיעורים הקודמים, המשנה הראשונה במסכת עוסקת בבדיקת חמץ. המשנה באה ללמד מהו מועד קיום הבדיקה:

"אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר" (פסחים ב.).

קביעה זו של המשנה מורכבת משני גורמים:

א. התאריך – הבדיקה מתבצעת בי"ד בניסן.

ב. הזמן המדויק – הבדיקה מתבצעת בערב¹.

הגמרא דנה בעיקר במרכיב השני, דהיינו השעה המדויקת ביום שבה יש לבצע את הבדיקה. להלן נתייחס לדיונים אלה, ונראה מהם השיקולים שהובילו לקביעת הבדיקה בערב דווקא. אולם, ראשית עלינו להתייחס לשאלה היסודית יותר, כיצד נקבע תאריך הבדיקה בי"ד בניסן.

ההבנה הפשוטה היא, שאין משמעות מיוחדת ליום י"ד דווקא. חכמים תיקנו שאדם יבדוק את החמץ ויבערו קודם הפסח. מטרתם של חכמים הייתה לגרום לאדם להיפטר מהחמץ שברשותו סמוך ככל האפשר לפסח². יום י"ד נבחר מהסיבה הפשוטה, שהוא ההזדמנות האחרונה שיש לאדם לבער את החמץ, לפני שייכנס החג.

1 על פי מסקנת הסוגיה, שלכולי עלמא "אור ל" פירושו בערב הקודם לאותו היום.

2 קביעה זו נכונה ללא קשר לשאלה מה היה טעמם של חכמים שתיקנו את הבדיקה, עיין לעיל בשיעור בעניין בדיקת חמץ לאחר ביטול, עמ' 23.

הבנה זו אינה הכרחית. ייתכן שקיימת משמעות מיוחדת ל"ד בניסן, שמחמתה בחרו חכמים בתאריך זה לבדיקת החמץ. הנפקא מינה בין שתי ההבנות תהיה במקרה שהאדם בודק בתאריך מוקדם יותר. תרחיש כזה מופיע בגמרא להלן בפרקנו:

“ואמר רב יהודה אמר רב: המפרש והיוצא בשיירא, קודם שלשים יום אין זקוק לבער, תוך שלשים יום זקוק לבער”
(פסחים ו.)

אדם היוצא מביתו בתוך שלושים יום לפני הפסח, חייב לבדוק את החמץ לפני צאתו. כפי שראינו בשיעורים הקודמים³, בדיקת חמץ מהווה קיום של מצווה, וטעונה ברכה לפנייה. האם גם כאשר האדם בודק לפני "ד בניסן עליו לברך על הבדיקה? בשאלה זו נחלקו הראשונים, כפי שכותב המאירי על אתר:

“וכל אלו שבדקין קודם זמן, יש אומרים שאין מברכין, לפי שאין שעת המצוה אלא מאור ארבעה עשר, ויש אומרים שמברכין”
(מאירי פסחים ו. ד"ה וכל אלו.)

מסתבר שמחלוקת זו תלויה בהבנות השונות שהעלינו לגבי מועד בדיקת החמץ. לפי ההבנה שיש משמעות מיוחדת ליום "ד דווקא, אדם הבודק בתאריך מוקדם יותר אינו מברך. קיום המצווה הוא דווקא באותו היום, ורק אז תיקנו חכמים ברכה. כאשר אדם בודק קודם לכן, אין הוא מקיים מצווה אלא מבצע פעולה טכנית, שנועדה למנוע ממנו להיכשל באיסורי חמץ בפסח. הסרת המכשול הזו אינה טעונה ברכה.

לפי ההבנה האחרת, תקנת הבדיקה לא נקבעה ב"ד בניסן דווקא, אלא במועד האחרון האפשרי. לרוב בני האדם, הנמצאים בביתם בתקופה שלפני הפסח, ההזדמנות האחרונה לבדוק את החמץ היא ב"ד בניסן. כאשר הם בודקים באותו יום – הם מקיימים בכך מצווה דרבנן, ועליהם לברך. אצל אדם היוצא מביתו קודם הפסח המצב שונה. עבור אדם זה, ההזדמנות האחרונה לבדוק את החמץ היא ביום שבו הוא יוצא מביתו. כאשר הוא בודק ביום זה – הוא מקיים בכך את תקנת חכמים במלואה, ועליו לברך על הבדיקה.

יש להעיר, שתלות זו של המחלוקת בהבנות השונות בעניין מועד בדיקת חמץ אינה הכרחית. גם אם נבין שאין משמעות ליום "ד, אלא הבדיקה נקבעה למועד האחרון האפשרי, עדיין ייתכן שאדם הבודק מוקדם יותר לא יברך על הבדיקה. קביעת המועד האחרון האפשרי אינה נעשית על פי הנתונים הספציפיים של כל אדם ואדם, אלא על פי כלל הציבור. כיוון שעבור הציבור כולו ההזדמנות האחרונה לבדוק היא

בי"ד, אדם היוצא מביתו קודם לכן בטל אל כלל הציבור, ואינו יכול לברך על הבדיקה המוקדמת⁴.

ייחודו של י"ד בניסן

הירושלמי פותח את דיונו על משנתנו בציטוט מן התורה:

"כתיב: וישמרתם את המצות, כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם מארץ מצרים' (שמות י"ב, יז)..."

אם אינו ענין לאכילת מצה, תניחו ענין לביעור חמץ" (ירושלמי פסחים פ"א ה"א).

על פי פשוטו של מקרא, הפסוק המצוטט בירושלמי עוסק במצוות אכילת מצה. אולם, מסקנת הירושלמי היא שפסוק זה מיותר לעניין אכילת מצה, ויש לדרוש אותו לעניין מצוות ביעור חמץ. לפי דעה זו בירושלמי, זמנה של מצוות השבתת החמץ הוא בכל יום י"ד בניסן, שהרי הירושלמי אינו מציין שעה מסוימת אלא מתייחס באופן סתמי ליום כולו.

גם הבבלי עסק במועדה של מצוות 'תשביתו'. הגמרא בדף ד: מצטטת משנה מהמשך הפרק, שבה נחלקו התנאים לגבי שעת איסור חמץ בערב הפסח. הגמרא קובעת שקיים מכנה משותף בין הדעות, ולכולי עלמא מחצות והלאה החמץ אסור:

"דכולי עלמא מיהא חמץ משש שעות ולמעלה אסור. מנלן?" (פסחים ד:).

בהמשך הסוגיה מציעה הגמרא מקורות שונים מן התורה לאיסור חמץ בערב הפסח מחצות היום.

מהו נושא הסוגיה? ייתכן שהסוגיה עוסקת באיסור אכילת חמץ בערב הפסח. להלן בפרק השני (כח-כח:): נחלקו התנאים האם קיים איסור מן התורה לאכול חמץ בערב פסח, או שהאיסור הוא רק מדרבנן. רבי יהודה סובר שאכילת חמץ בערב הפסח אסורה מן התורה באיסור לאו. ניתן אם כן להבין שסוגייתנו היא כדעת רבי יהודה, והיא באה לברר מהי השעה המדויקת שבה מתחיל איסור זה.

4 גם לפי הבנה זו, עדיין יכולה להיות נפקא מינה בין ההבנות במקרה שכל הציבור מנוע מלבדוק ביום י"ד, כגון כאשר אותו יום חל בשבת. להלכה נפסק שאדם היוצא מביתו קודם הפסח אינו מברך על הבדיקה (שו"ע או"ח תל"ו, א בהג"ה שם), אך כאשר ערב פסח חל בשבת – בודקים בליל י"ג בברכה (משנה ברורה תמ"ד ס"ק א).

אולם, בפשט הגמרא נראה שהסוגיה איננה עוסקת באיסור האכילה, התלוי במחלוקת תנאים. נושא הסוגיה הוא מצוות 'תשביתו'. הסוגיה באה ללמד שמצווה זו מתחילה בערב הפסח בחצות היום. קביעה זו נכונה לכל הדעות, ואינה שנויה במחלוקת.

הרמב"ם כנראה לא פירש כך את הסוגיה. מדבריו נראה שזמנה של מצוות 'תשביתו' איננו מחצות היום בלבד, אלא כל היום כולו:

"מצות עשה מן התורה להשבית החמץ קודם זמן איסור אכילתו, שנאמר: 'ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם'. ומפי השמועה למדו שיהראשון זה הוא יום ארבעה עשר. ראיה לדבר זה מה שכתוב בתורה 'לא תשחט על חמץ דם זבחי, כלומר – לא תשחט הפסח ועדיין החמץ קיים. ושחיטת הפסח הוא יום ארבעה עשר אחר חצות" (רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ב ה"א).

אמנם, הראיה שמביא הרמב"ם לדבריו היא מפסוק העוסק בשחיטת הפסח, שזמנה מחצות. אך כאשר הרמב"ם מגדיר את עצם המצווה, הוא אינו מזכיר את חצות היום, ומשתמע מפשטות לשונו שמועד המצווה הוא כל היום.

את שיטת הרמב"ם ניתן לדייק גם מהכותרת להלכות חמץ ומצה. כאשר הרמב"ם מונה את איסור אכילת חמץ בערב פסח, הוא טורח לציין את מועדו המדויק של האיסור – מחצות היום. לעומת זאת, ביחס למצוות ההשבתה הרמב"ם אינו מזכיר מועד זה, אלא כותב באופן סתמי: "להשבית שאור ביום ארבעה עשר". גם מכאן נראה שלדעת הרמב"ם המצווה חלה כל היום, ולא רק מחצות ואילך⁵.

שיטת הרמב"ם משתלבת עם דברי הירושלמי שראינו לעיל, שלפיהם מועדה של מצוות 'תשביתו' הוא בכל יום "ד. אך מלבד זאת, יש לשים לב לכך שהירושלמי מביא הלכה זו ביחס למשנתנו. הירושלמי כנראה הבין, שמועד מצוות 'תשביתו' הוא התשתית לקביעת מועד הבדיקה. הבדיקה והחיפוש אחר החמץ מהווים קיום של מצוות ההשבתה⁶, ולכן עליהם להתקיים בזמן המתאים לקיום המצווה, דהיינו ביום "ד בניסן. אמנם, בהמשך הסוגיה מבואר שמשיקולים טכניים היה צורך להקדים את

5 הרמב"ם כנראה פירש שהסוגיה הנ"ל עוסקת באיסור אכילת חמץ בערב פסח, ולא במצוות תשביתו. כך עולה מדברי הרמב"ם בספר המצוות, לא תעשה קצ"ט, ושם הוא גם פוסק להלכה כרבי יהודה על פי סוגיה זו, שלא כדעת רוב הראשונים.

6 עיין לעיל בשיעור בעניין תוקפה של בדיקת חמץ, עמ' 9.

הבדיקה לערב. אך עצם התאריך נקבע מחמת ייחודו של אותו היום, ולא רק מפאת היותו ההזדמנות האחרונה לבער את החמץ.

בהמשך הסוגיה מביא הירושלמי מקור נוסף לגבי מועד מצוות 'תשביתו':

"רבי מנא לא אמר כן: יזשמרתם את היום הזה לדרתיכם חקת עולם – עשה שיהו היום והלילה משומריך" (ירושלמי פסחים פ"א ה"א).

רבי מנא לומד מהפסוק, שיום י"ד בניסן כולו אמור להיות רווי בתודעה של הרחקת החמץ ושמירה ממנו. בדיקת החמץ בתאריך זה משתלבת באופיו המיוחד של אותו היום. בשונה מהמקור הקודם, שבו המצווה התחילה מהבוקר, לפי רבי מנא ייחודו של י"ד בניסן מתחיל כבר מהלילה. הבדיקה המתבצעת אור ל"ד בניסן בערב, משתלבת היטב בצביונו של יום זה. הזיקה בין דרשה זו לבין מועד הבדיקה מבוארת במפורש במכילתא דרשב"י:

"יזשמרתם את היום הזה – שמריהו מלפניו מאור ארבעה עשר, מכאן אמרו: אור ארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר" (מכילתא דרשב"י שמות י"ב, יז).

הבבלי אינו מביא בשום מקום את הדרשות של הירושלמי והמכילתא דרשב"י. ההבנה הפשוטה בבבלי היא שמצוות 'תשביתו' מתחילה רק בחצות יום י"ד בניסן, וקודם לכן אין שום מעמד מיוחד ליום זה. בדיקת החמץ נקבעה לליל י"ד בניסן רק משום שזהו המועד הקרוב ביותר לפסח, ולא מחמת צביונו המיוחד של המועד.

אולם, ייתכן שקיים רמז לייחודו של יום י"ד בניסן גם במסגרת הבבלי. המשנה הראשונה במסכת זבחים עוסקת בסוגים שונים של קרבנות שנזבחו שלא לשמן. לקרבן פסח דין מיוחד בהקשר זה: כאשר הוא נשחט בזמנו שלא לשמו – הוא פסול, ואילו קודם זמנו הוא כשר. מהו זמנו של הפסח לעניין זה? לכתחילה, זמנו של הפסח הוא ב"ד בניסן לאחר חצות, על פי הפסוק "ושחטו אתו כל קהל עדת ישראל בין הערבים" (שמות י"ב, ו). לכן, אם הוא נשחט לאחר חצות שלא לשמו – הקרבן פסול. מה דינו של הקרבן כשנשחט שלא לשמו קודם חצות? בשאלה זו נחלקו התנאים:

"הפסח ששחטו שחרית בארבעה עשר שלא לשמו, רבי יהושע מכשיר כאילו נשחט בשלשה עשר, בן בתירא פוסל כאילו נשחט בין הערבים" (זבחים יא:).

בן בתירא מרחיב את זמנו של הפסח גם לבוקר יום י"ד. במשנה מובאת שיטתו של בן בתירא ביחס לפסח שנשחט שלא לשמו. הגמרא מיישמת את שיטתו גם ביחס לפסח שנשחט לשמו:

"אמר רבי אלעזר, אמר רבי אושעיא: מכשיר היה בן בתירא בפסח ששחטו שחרית בארבעה עשר לשמו, דכוליה יומא זימניה הוא" (שם).
 (שם).

לפי דברי הגמרא, בן בתירא סובר שזמנו של הפסח אינו רק מחצות ואילך, אלא כל היום כולו. כיצד מתיישבת שיטה זו עם לשון הפסוק, הקובע את זמנו של הפסח "בין הערבים"? הגמרא בהמשך מתייחסת לשאלה זו:

"והכתיב 'בין הערבים' אמר עולא בריה דרב עילאי: בין שני ערבים" (שם).

לפי פירושו של עולא, "בין הערבים" פירושו בין הערב של יום י"ג לבין הערב של יום י"ד, דהיינו יום י"ד כולו. אמנם, שיטת רבי אושעיא נדחית בהמשך הסוגיה. אך על כל פנים קיימת כאן הווה אמינא, המעניקה ליום י"ד כולו צביון מיוחד בהקשר של מצוות הפסח. ייתכן שגם לפי המסקנה, חידוש זה איננו בטל לחלוטין. הירושלמי שראינו לעיל הוא הד לאותה התפיסה, המעניקה מעמד מיוחד ליום י"ד, החל מהבוקר או אף מהערב⁸.

בדיקה לפני שלושים יום

הזכרנו לעיל את דינו של רב בעניין היוצא מביתו קודם הפסח (ו). אם הוא יוצא בתוך שלושים יום לפני הפסח – עליו לבדוק את החמץ לפני צאתו, ואם הוא יוצא קודם לכן – אינו חייב לבדוק.

אביי ורבא נחלקו ביחס לדין זה. לדעת אביי, חובת הבדיקה בתוך שלושים יום היא רק במקרה שדעתו לחזור לביתו. לפני שלושים יום, אפילו אם דעתו לחזור – אינו חייב לבדוק. רבא חולק על אביי בשתי הנקודות. לדעתו, אדם היוצא מביתו בתוך שלושים יום חייב לבדוק, אפילו אם אין דעתו לחזור. אם דעתו לחזור – הוא חייב לבדוק גם לפני שלושים יום, אפילו מראש השנה.

להלכה נפסק כדעת רבא, שגם קודם שלושים קיימת חובת בדיקה, אם דעתו לחזור לביתו. אולם, ייתכן שאפשר לחלק בין הבדיקה קודם שלושים לבין הבדיקה בתוך שלושים. בתוך שלושים, הבדיקה מהווה קיום של תקנת חכמים לבדוק את

8 להרחבה בסוגיה זו עיין שיעורי הרא"ל – זבחים, עמ' 279-293.

החמץ. קודם שלושים, גם רבא מודה שאין כל קיום בבדיקת החמץ. הבדיקה נועדה רק להסיר מכשול, ולמנוע מבעוד מועד את האפשרות שהאדם ייכשל באיסורי חמץ בפסח.

הנפקא מינה לחילוק זה תהיה לעניין הברכה. כפי שראינו לעיל, הראשונים נחלקו האם יש לברך על הבדיקה קודם זמנה. גם לפי הראשונים הסוברים שהבדיקה קודם זמנה טעונה ברכה, מסתבר שהדבר נכון רק בתוך שלושים. אדם היוצא מביתו קודם שלושים, גם אם דעתו לחזור והוא חייב לבדוק – אין הוא מברך על בדיקה זו, כיוון שאין בה כל קיום אלא הסרת מכשול בלבד. כך מפורש בחידושים המיוחסים לריטב"א בשם הרא"ה:

”ודעת הרא"ה ז"ל, דכל שזקוק לבער – מברך על הביעור. ונראין הדברים תוך ל' יום
דוקא”
(חידושים בשם הריטב"א פסחים ו. ד"ה לא אמרו).

הגמרא בהמשך מבארת מהי המשמעות המיוחדת שיש לאותם שלושים יום שלפני הפסח. משמעותם של הימים האלה באה לידי ביטוי בהלכה נוספת, שלגביה נחלקו התנאים:

”הני שלשים יום מאי עבידתיהו?
כדתניא: שואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלשים יום.
רבי שמעון בן גמליאל אומר: שתי שבתות”
(פסחים ו.).

לדעת חכמים, בשלושים הימים שלפני הפסח האדם אמור להתחיל להיות מודע לחג הקרב ובא, ולמשמעויות ההלכתיות שלו. בין השאר, מודעות זו מחייבת אותו לבדוק את החמץ, במקרה שהוא יוצא מביתו בתוך התקופה הזו.

לדעת רבי שמעון בן גמליאל שואלים ודורשים בהלכות הפסח רק שבועיים קודם הפסח, ולא חודש שלם. מסתבר שתהיה נפקא מינה לשיטתו גם לעניין הבדיקה. לפי רשב"ג, תקנת הבדיקה חלה רק בשבועיים שלפני הפסח. אדם היוצא מביתו קודם לכן אינו חייב לבדוק, או לכל היותר חייב בבדיקה כהסרת מכשול, והוא בודק ללא ברכה.

ייתכן, שגם במסגרת שיטת חכמים יש משמעות מיוחדת לשבועיים שלפני הפסח. אמנם, המודעות להלכות הפסח צריכה ללוות את האדם במשך שלושים יום, אך המצווה של בדיקת חמץ במלוא תוקפה חלה רק בשבועיים שקודם הפסח, החל מראש חודש.

ניתן למצוא מספר רמזים למעמד המיוחד של הימים שמראש חודש ניסן עד הפסח. רמז אחד נמצא במדרש המפורסם בעניין מצוות סיפור יציאת מצרים, שאותו אנו קוראים מידי שנה בליל הסדר:

”יכול מראש חדש? תלמוד לומר 'ביום ההוא'” (הגדה של פסח).

בעל המדרש מעלה הווה אמינא, שמצוות סיפור יציאת מצרים תתחיל כבר מראש חודש ניסן. הוא אינו מעלה בדעתו את האפשרות להקדים את המצווה עוד יותר, לכל שלושים הימים שלפני הפסח. ההווה אמינא הזו נדחית, אך ייתכן שגם למסקנה היא משקפת את המעמד המיוחד של אותה התקופה⁹.

רמז נוסף אפשר למצוא בדברי הראב"ה (ח"ב סי' תקנח). הראב"ה עוסק בהלכות קריאת מגילה. הוא מחדש, שמי שיוצא מביתו קודם הפורים ולא יוכל לקרוא את המגילה בזמנה – רשאי להקדים את הקריאה החל מראש חודש. זאת, על פי הפסוק ”והחדש אשר נהפך להם מיגון לשמחה” (אסתר ט', כב). כראיה לחידוש זה הוא מביא את סוגייתנו, העוסקת באפשרות להקדים את בדיקת החמץ. ייתכן שההשוואה היא רק בנוגע לעצם האפשרות להקדים את קיום המצווה. אך ניתן להבין, שההשוואה היא גם בנוגע לשיעור ההקדמה. הראב"ה הבין בסוגייתנו, שקיימת משמעות מיוחדת לשבועיים שלפני הפסח לעניין הקדמת הבדיקה. מכאן הוא מסיק, שקיימת משמעות מיוחדת גם לשבועיים שלפני פורים, לעניין האפשרות להקדים את קריאת המגילה.

שעת הבדיקה

עד כה עסקנו בתאריך הבדיקה, ובאפשרות להקדים את הבדיקה לתאריך קודם. הגמרא בסוגייתנו (ד) עוסקת במועד הבדיקה בהקשר מצומצם יותר, ומבררת מהם השיקולים שהובילו לקביעת שעת הבדיקה. כאמור, המשנה קובעת שיש לבדוק בערב, אור ל"ד בניסן. הגמרא מתקשה להבין קביעה זו. כפי שראינו, איסור החמץ מדאורייתא מתחיל רק בחצות היום. לאור זאת מקשה הגמרא: מדוע לא תיקנו לבדוק את החמץ בשעה השישית, סמוך לתחילת מועד האיסור?

ההבנה הפשוטה היא שהקושיה מבוססת על ההנחה, שחכמים תיקנו את הבדיקה למועד המאוחר ביותר האפשרי. אולם ניתן להבין, שקיימת הנחה אחרת העומדת בבסיס קושיה זו. הגמרא מניחה, שאי אפשר לתקן בדיקה של החמץ כאשר מושג

9 מקור אפשרי לרעיון זה נמצא בפסוק ”שמור את חדש האביב” (דברים ט"ז, א).

החמץ עדיין אינו קיים כקטגוריה הלכתית¹⁰. אמנם, מדאורייתא האיסור מתחיל רק לאחר חצות היום, אך מדרבנן החמץ אסור בהנאה גם בשעה השישית. ייתכן שהגמרא סוברת, שרק בשעה השישית החמץ מקבל מעמד הלכתי, ולכן היה ראוי לתקן שהבדיקה תהיה דווקא בשעה זו.

בשלב השני הגמרא משלבת בדיון גורם נוסף – זריזות במצוות. גורם זה עשוי להוביל להקדמת זמן הבדיקה, כיוון שזריזים מקדימים למצוות. אולם, עדיין לא די בכך כדי לבאר את דין המשנה. אילו הטעם להקדמה היה זריזות – היינו מקדימים את הבדיקה לבוקר, אך לא ליום הקודם.

הגמרא בשלב זה מתעלמת מההבנה שהעלינו, שלפיה בדיקת החמץ קיימת רק כאשר החמץ כבר קיים כקטגוריה הלכתית. ניתן להבין שאכן הגמרא אינה מקבלת הבנה זו. אין צורך בקיומו של חמץ כמושג הלכתי, כיוון שהבדיקה כלל איננה מכוונת כלפי החמץ. נושא הבדיקה איננו **החמץ** אלא **הבית**. הבית צריך להיות בדוק מחמץ לפני הפסח. כיוון שהבדיקה מתייחסת לבית, אין כל בעיה להקדים את הבדיקה גם לפני השעה השישית, כאשר איסורי חמץ עדיין אינם חלים.

לחלופין אפשר להבין שגם בשלב זה של הגמרא, יש חשיבות לקיומו של החמץ כקטגוריה הלכתית כדי לתקן בדיקה אחריו. כאשר הגמרא מאפשרת להקדים את הבדיקה לבוקר, היא מניחה שכבר מהבוקר קיימת משמעות למושג החמץ בהלכה. זאת, על פי שיטת הרמב"ם שראינו לעיל, שמצוות 'תשביתו' מתחילה כבר מהבוקר.

בסופו של דבר מבארת הגמרא מהם הנימוקים לכך שהקדימו את הבדיקה לערב:

"אמר רב נחמן בר יצחק: בשעה שבני אדם מצויין בבתיהם ואור הנר יפה לבדיקה"
(פסחים ד.)

הנימוקים שמעלה רב נחמן בר יצחק הם נימוקים טכניים: חכמים תיקנו את הבדיקה בערב כיוון שאנשים נמצאים אז בבית, וכיוון שבשעה זו טוב לבדוק לאור הנר. ניתן להבין שגם הלכה למעשה, יש להביא בחשבון רק את הנימוקים הטכניים האלה ולא יותר. אם נצליח להתגבר עליהם, כגון באדם בטל הנמצא בביתו גם במשך היום, ייתכן שנתיר לבדוק גם במועד אחר. לחלופין אפשר להבין, שהגמרא באה רק לבאר את טעם

10 אפשרות כזו הצענו בשיעור הקודם, כהסבר מדוע לא תיקנו חכמים בדיקה לקרבנות לפני שייחפכו לנותר, עיין לעיל עמ' 25.

התקנה. בשורה התחתונה קבעו חכמים שיש לבצע את הבדיקה בליל י"ד דווקא. תקנה זו עומדת בתוקפה גם כאשר הנימוקים שהובילו אליה אינם רלוונטיים.

שתי ההבנות האלה באות לידי ביטוי בדיוני הראשונים בסוגיה להלן. הגמרא בהמשך הפרק מביאה ברייתא, העוסקת בסוג התאורה שבה יש להשתמש לצורך הבדיקה:

”תנו רבנן: אין בודקין לא לאור החמה, ולא לאור הלבנה, ולא לאור האבוקה, אלא לאור הנר, מפני שאור הנר יפה לבדיקה” (פסחים ז).

הברייתא קובעת שאין לבדוק לאור החמה. קשה לפרש ברייתא זו כפשוטה. אם הבדיקה נעשית במועדה, אור ל"ד בניסן – כלל לא קיימת אפשרות לבדוק לאור החמה, שהרי הבדיקה מתבצעת בלילה! ניתן לפרש בשתי דרכים מתי מתאפשרת בדיקה לאור החמה: ביום י"ג, או ביום י"ד. לפי הפירוש הראשון, יש להניח שקיימת אפשרות להקדים את הבדיקה לפני ליל י"ד. לפי הפירוש השני מדובר באדם ששכח או נאנס ולא בדק בליל י"ד, שאז מוטל עליו לבדוק ביום י"ד.

הראשונים דנו בפירושה של ברייתא זו. בעל המאור העלה את ההווה אמינא, שהברייתא כלל לא באה לשלול את הבדיקה לאור החמה, אלא להגביל את מועד הבדיקה:

”הא דתניא אין בודקין לאור החמה, לא תימא הני מילי ביי"ג, שיש לו לבדוק ליל ארבעה עשר, אלא אפילו ביי"ד” (בעל המאור פסחים ד. בדפי הרי"ף ד"ה הא דתניא).

לפי ההווה אמינא של בעל המאור, הברייתא מתייחסת לאדם הרוצה להקדים את הבדיקה ליום י"ג. הברייתא מלמדת שאסור לו לבדוק כעת לאור החמה, כיוון שהבדיקה נקבעה לליל י"ד, ועליו לחכות עד למועד שנקבע. לפי ההווה אמינא הזו, אם הוא שכח או נאנס ולא בדק בליל י"ד, מותר לו לבדוק ביום י"ד גם לאור החמה.

בעל המאור דוחה את ההווה אמינא הזו, ומפרש שגם ביום י"ד יש לבדוק לאור הנר ולא לאור החמה. הראשונים הבינו שלפי מסקנת בעל המאור, מותר להקדים את הבדיקה ליום י"ג, ובלבד שיבדוק לאור הנר¹¹. לפי זה, ההבדל בין ההווה אמינא של בעל המאור לבין מסקנתו, הוא בדיוק ההבדל בין שתי ההבנות שהעלינו לעיל. בהווה אמינא סבר בעל המאור שקיימת תקנת חכמים לבדוק בליל י"ד דווקא, ואין אפשרות להקדים את הבדיקה. במסקנה הוא סובר שמועד הבדיקה נקבע רק על פי השיקולים

הטכניים, ואם קיימת אפשרות להתגבר על הבעיות הטכניות – ניתן להקדים את הבדיקה.

הבנה זו בדעת בעל המאור אינה הכרחית. אמנם למסקנה הוא מפרש שהברייתא באה לשלול בדיקה לאור החמה, אך ייתכן שגם הדין ביחס למועד הבדיקה עומד בעינו. גם אם יש אפשרות לבדוק לאור הנר ביום י"ג, אין לעשות זאת – כיוון שתקנת חכמים הייתה לבדוק בי"ד דווקא¹².

הרמב"ן במלחמות כותב שאין להקדים את הבדיקה ליום י"ג, גם אם הוא בודק לאור הנר. אולם, הוא אינו מנמק זאת בכך שזו הייתה תקנת חכמים, אלא הוא נשאר בעולמם של השיקולים הטכניים:

"ואם בא להקדים נמי בשלשה עשר – אינו בודק, מפני שאור הנר יפה לבדיקה בלילה" (רמב"ן במלחמות פסחים ד. בדפי הרי"ף).

מקורו של הרמב"ן הוא בירושלמי, שבו מבואר שהבדיקה לאור הנר ביום יעילה פחות מאשר בלילה. לפי שיטה זו, ייתכן שתהיה אפשרות להקדים את הבדיקה לליל י"ג, שאז אור הנר דולק במיטבו. בדיקה במועד זה לא תתאפשר לפי ההבנה שחכמים תיקנו את הבדיקה בליל י"ד דווקא.

12 בכיוון זה פירש את שיטת בעל המאור הב"ח, אר"ח תל"ג ד"ה והבדיקה צריך שתהיה.